

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ТОМАЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 373.014(477)(091)“1991/2009”

**ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ
ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ
(1991–2009 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Гаврилюк Олександр Никифорович,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, доцент кафедри
нової та новітньої історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Романюк Іван Миронович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри історії та культури України;

кандидат історичних наук, доцент
Качмар Володимир Михайлович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри новітньої історії України.

Захист відбудеться 16 грудня 2015 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 106.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розісланий «   » листопада 2015 р.

В. о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О. М. Карліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Невід’ємним складником трансформаційних процесів сучасної України виступає оновлення освітньої галузі, у тому числі оптимізація змісту й викладання курсів історії у школі. Означений предмет – вагомий засіб вивчення та осягнення українською шкільною молоддю спадщини минулого, становлення духовно зрілої, творчої особистості, спроможної взяти на себе відповідальність за долю країни. У нинішніх вітчизняних реаліях яскравим проявом такої ролі шкільної історичної освіти можна вважати потужну молодіжну патріотичну діяльність – частину об’єднавчого руху української нації, що суттєво активізувався внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України.

Питання змістового наповнення шкільних курсів історії новим баченням, нормативно-правового забезпечення їх викладання, пошуку найоптимальніших моделей цього процесу стали предметом уваги державних органів влади, наукових установ, педагогів, громадськості України відразу з часу здобуття нею незалежності. Впродовж майже двох десятиліть їх вирішення відзначалося загалом поступальним характером. Повернення до засад державної політики 1991–2009 рр. у галузі шкільної історичної освіти відбулося в Україні після Революції гідності. Тому вивчення цієї політики, зокрема, щодо переосмислення історії, творення нормативної бази вивчення цього предмета учнями, сприйняття процесу громадськістю має для сьогодення вагоме практичне значення.

Темі властива також наукова актуальність. Аналіз віднайдених та опрацьованих наукових публікацій з неї, що з’явилися у вітчизняній історіографії, засвідчує відсутність відповідного комплексного й узагальнюючого наукового дослідження. Між тим, його написання дає змогу збагатити наявні знання про складні процеси формування протягом 1991–2009 рр. вищезначеної політики України новими, нерідко маловідомими фактами. Це стосується, насамперед, ролі у цій справі багатьох представників академічної та вузівської історичної науки, педагогів загальноосвітніх шкіл, ставлення суспільства до змін, що стосувалися викладання історії в школі. Звернення до теми дозволяє висвітлити напрями, організаційні форми, сутність наукових та навчально-методичних пошуків, спрямованих на удосконалення змісту й викладання курсів історії у загальноосвітній школі, піднесення їх значення для формування у шкільній молоді історичної пам’яті.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно положень Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), проекту Концепції розвитку освіти до 2025 р., Регіональної комплексної програми розвитку освіти Волинської області на 2014–2017 рр., затвердженої рішенням Волинської обласної ради від 26 вересня 2014 р., № 30/19. Написання дисертації здійснювалося в межах програм історичного факультету

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки з вивчення історії України, зокрема, за програмою наукової теми «Україна за ранньомодерної та новітньої доби: суспільство, політика, культура» кафедри нової та новітньої історії України.

Мета дисертації полягає у тому, щоб на підставі виявлених та опрацьованих джерел, наукової літератури дослідити політику України протягом 1991–2009 рр. у галузі шкільної історичної освіти.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- узагальнити стан наукового вивчення теми, її джерельну базу та методологічні засади дослідження;
- висвітлити причини, сутність, способи, результати переосмислення історичного минулого України на початку її незалежності, роль цього процесу в системі взаємозв'язків «суспільство – влада – історична наука – шкільна історична освіта»;
- проаналізувати нормативно-правове підґрунтя викладання в українській школі нового бачення історії;
- розкрити діяльність державних органів, наукових, освітніх установ щодо оновлення протягом 1991–2009 рр. змісту шкільних навчальних програм з історії, його відображення у підручниках та посібниках;
- показати внесок представників академічної науки, педагогічної спільноти в оптимізацію змісту та викладання курсів історії у загальноосвітній школі;
- розглянути ставлення української громадськості до нових підходів стосовно змісту й подачі у школі історії України та всесвітньої історії;
- узагальнити досягнення та проблеми політики України 1991–2009 рр. у галузі шкільної історичної освіти, запропонувати практичні рекомендації щодо її удосконалення в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження виступає шкільна освіта України 1991–2009 рр.

Предмет дослідження – політика України у галузі шкільної історичної освіти, тобто правові засади, напрями, форми, методи діяльності державних органів, наукових, освітніх установ щодо оптимізації змісту й викладання історії в школі відповідно до потреб та вимог українського суспільства.

Географічні межі роботи охоплюють адміністративно-територіальні кордони України. У ряді випадків більша увага акцентується на Вінницькій, Волинській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Рівненській областях. Означений локальний аспект пояснюється тим, що на матеріалах вказаних областей за допомогою застосування низки методів прикладних досліджень відбувалися пошуки та накопичення вагомого масиву матеріалу, що став помітним складником емпіричної бази дисертації.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1991–2009 рр. Нижня межа окреслена проголошенням незалежності України. Для з'ясування передумов,

змістових аспектів оновлення освітньої галузі допускалося звернення до явищ суспільно-політичного та культурного життя УРСР кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Визначення верхньої межі дисертації обумовлено втратою після 2009 р. загалом поступальних змін в означеній сфері (повернення до них стало можливим внаслідок перемоги Революції гідності).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

Уперше:

- у вітчизняній історичній науці комплексно, на основі міждисциплінарного підходу досліджено політику України 1991–2009 рр. у галузі шкільної історичної освіти;

- з’ясовано та проаналізовано законодавчу базу, на підставі якої відбувалося оновлення освітнього процесу загалом та шкільної історичної освіти зокрема;

- вивчено діяльність державних органів, наукових, освітніх установ щодо оптимізації змісту шкільних навчальних програм, підручників та посібників з історії, викладання цього предмету у школі;

- узагальнено ставлення громадськості до нових підходів стосовно викладання історії у школі (у тому числі з урахуванням результатів емпіричних досліджень автора дисертації);

- до наукового вжитку введено значний масив джерел, зокрема, архівні документи, матеріали преси, інформація, отримана автором дисертації шляхом застосування методів спостереження, опитування, тестування, аналізу документів (контент-аналізу), ін.

Уточнено:

- причини, зміст, періодизацію, форми та методи оновлення шкільної історичної освіти в незалежній Україні як важливого чинника формування історичної свідомості суспільства;

- внесок окремих представників академічної науки, педагогів в оптимізацію змісту та викладання історії у школі.

Подальшого наукового розвитку у дисертації набули питання про:

- вплив державної освітньої політики на формування історичної пам’яті шкільної молоді;

- потребу формування й здійснення політики у галузі шкільної історичної освіти спільними зусиллями державних органів та громадськості;

- розширення співпраці України з країнами Європи щодо вироблення та реалізації плюралістичної й толерантної концепції викладання історії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування для удосконалення сучасної політики України в галузі шкільної історичної освіти, у науково-дослідній та науково-педагогічній сферах. Висновки й рекомендації роботи можуть становити інтерес для державних органів, наукових та освітніх установ в контексті розробки розпорядчих документів, що стосуються

шкільної історичної освіти, її нової концепції; при складанні навчальних програм з історії для загальноосвітніх шкіл; написанні шкільних підручників та посібників з історії; розробці конкретних освітніх проектів, ін. Вони стануть у нагоді при проведенні навчального процесу у вищій школі, роботи з педагогами, які підвищують кваліфікацію в обласних інститутах удосконалення вчителів та інших навчальних закладах системи післядипломної педагогічної освіти. Матеріали дисертації можуть використовуватися при написанні наукових праць з історії України новітньої доби, української культури. Оприлюднені джерела можуть стати складником збірника документів і матеріалів про розвиток освіти на межі XX–XXI ст.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації доповідалися на шістнадцятьох наукових конференціях, двох «круглих столах», семінарі та краєзнавчих читаннях, зокрема, *міжнародних*: IV Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Луцьк, 12–13 травня 2010 р.); XX Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 12–15 травня 2010 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Мораль і освіта в полікультурному суспільстві: ідеали і цінності» (м. Київ, 22 жовтня 2010 р.); II Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 8–9 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Сучасні напрямки викладання гуманітарних дисциплін в середніх та вищих навчальних закладах: мова, література, історія» (м. Горлівка, 14–15 квітня 2011 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Управління в освіті» (м. Львів, 14–16 квітня 2011 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 10–11 травня 2011 р.); VIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» (м. Київ, 24–26 жовтня 2011 р.); III Міжнародній науковій конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 7–8 грудня 2011 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-гуманітарні дисципліни у творчому ВНЗ: проблеми міждисциплінарних зв'язків у сучасному науковому дискурсі» (м. Луганськ, 16–17 лютого 2012 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14–15 травня 2013 р.); *всеукраїнських*: XII Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», присвяченій 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича (м. Івано-Франківськ, 6–7 жовтня 2011 р.); XVII Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Соціально-економічні та правові аспекти трансформації українського суспільства» (м. Донецьк, 26–27 квітня 2013 р.); II Всеукраїнській

науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія та сучасність» (м. Миколаїв, 7 квітня 2014 р.); *регіональних*: Волинській обласній науково-практичній конференції «Толерантність у навчанні суспільствознавчих предметів» (м. Луцьк, 24 травня 2012 р.); Волинській обласній науково-практичній конференції «Розвиток краєзнавства в загальноосвітніх навчальних закладах області: напрацювання, проблеми, перспективи» (м. Луцьк, 30 листопада 2012 р.); Волинському обласному «круглому столі» вчителів історії «Український соціум та актуальні проблеми шкільної історичної освіти» (с. Боратин Луцького району Волинської області, 21 січня 2013 р.); Волинському обласному «круглому столі» викладачів та вчителів історії «Каразін Василь Назарович – ініціатор заснування Харківського університету та освіта в Україні в XIX ст.» (до 240-річчя від дня народження вченого-педагога та громадського діяча) (м. Луцьк, 20 лютого 2013 р.); Волинському обласному семінарі методистів районних та міських методичних кабінетів «Патріотичне виховання школярів на уроках історії та в позакласній роботі» (с. Підгайці Луцького району Волинської області, 15 травня 2014 р.); І Волинських обласних краєзнавчих читаннях, присвячених пам'яті Григорія Гуртового (сmt Торчин Луцького району Волинської області, 26 грудня 2014 р.).

Матеріал дослідження апробовано на п'яти семінарах для вчителів історії загальноосвітніх шкіл Луцького району Волинської області (ініціатором їх проведення був автор дисертації): «Використання художньої літератури на уроках історії» (ЗОШ І–ІІІ ступенів с. Маяки, 16 березня 2010 р.); «Шкільне історичне краєзнавство: досягнення, проблеми, перспективи» (ЗОШ І–ІІ ступенів с. Промінь, 17 листопада 2011 р.); «Громадянська освіта як чинник розвитку демократичного суспільства» (ЗОШ І–ІІІ ступенів сmt Торчин, 22 лютого 2012 р.); «Проблеми і перспективи викладання історії у 2012–2013 навчальному році» (ЗОШ І–ІІІ ступенів с. Підгайці, 27 серпня 2012 р.); «Вивчення мемуарів як історичного джерела щодо проблем соціальної сфери життя Волині» (ЗОШ І–ІІІ ступенів с. Липини, 28 квітня 2014 р.).

Результати дослідження оприлюднювались під час днів та фестивалів науки у Східноєвропейському національному університету імені Лесі Українки, обговорювались на засіданнях кафедри нової та новітньої історії України цього університету впродовж 2010–2015 рр.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 21 публікації: вісім – у наукових фахових виданнях; 13 – в інших наукових виданнях та матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації. Дослідження складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (699 позицій) та 15 додатків. Загальний обсяг дисертації – 285 сторінок, із них основний текст – 181 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, завдання, об'єкт і предмет, географічні та хронологічні межі; з'ясовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про їх апробацію.

У **першому розділі «Історіографія, джерела, методологія дослідження»** розкрито стан вивчення проблеми, охарактеризовано опрацьовані джерела, методологію дослідження.

Підрозділ 1.1. *«Стан наукового вивчення теми»* присвячений з'ясуванню рівня її історіографічного дослідження. Особливість історіографії теми зумовлена різнопрофільністю праць, що мають головним чином історичну, правознавчу, управлінську, педагогічну спрямованість. За змістовим наповненням вони поділені на кілька основних груп.

До першої увійшли узагальнюючі колективні та індивідуальні дослідження з історії України, проблем її суспільно-політичного та культурного життя межі ХХ–ХХІ ст. Зокрема, мова йде про причини переосмислення історичного минулого української нації, змістове наповнення цього процесу, його результати.

Наступну групу складають роботи про роль держави і суспільства у здійсненні освітньої політики на етапі становлення незалежної України. Це праці В. Андрущенка, Л. Губерського, В. Кременя, Ю. Терещенка, Є. Краснякова, В. Лугового, В. Гальперіної, І. Каленюка, В. Огнев'юка, Н. Сурми, Л. Калініної та інших науковців й освітян-практиків. Чимало авторів подають власне бачення поняття «політика у галузі освіти» та його похідних, розкривають особливості управління освітньою галуззю в трансформаційний період. Привертає увагу, зокрема, дослідження В. Гальперіної, де освітня політика розглядається як складна взаємодія держави, її органів управління і громадянського суспільства.

До третьої групи віднесені праці про здобутки та проблеми оновлення змісту шкільної історичної освіти, реформування викладання історії в школі, роль у ній краєзнавчого сегменту, матеріалу з історії повсякденності, потреби використання європейського досвіду, ін. Сюди належать: колективне наукове видання під загальною редакцією С. Ніколаєнка та В. Тесленка; дослідження, авторами яких є О. Пометун, К. Баханов, О. Удод, І. Гирич, Я. Грицак, І. Коляда, С. Посохов, Г. Бондаренко, І. Романюк, В. Качмар, Г. Фрейман, ін. Так, на значенні історії як науки та шкільної історичної освіти увагу акцентує І. Гирич; автор подає концепцію викладання історії в навчальних закладах України різних рівнів. О. Пометун у контексті ретроспективного аналізу генезису шкільної історичної освіти в Україні у ХХ ст. розглянула проблему її оновлення наприкінці століття. Тему висвітлює К. Баханов у монографіях та статтях. Йдеться про

нові підходи щодо визначення мети, завдань та організації навчання історії в школі, оновлення нормативної бази цього процесу, модернізацію шкільних підручників. На аспектах зв'язку курсів історії з історією повсякденності наголошують О. Удод, І. Романюк, В. Качмар, інші дослідники.

У завершальній групі об'єднані дослідження про оновлення змісту шкільних навчальних програм, підручників та посібників з історії. Цю тему висвітлюють Н. Яковенко, Ю. Мицик, Л. Зашкільняк, О. Карліна, С. Терно, Р. Євтушенко, В. Мисан, П. Мороз, В. Власов, О. Данилевська, О. Майборода, Н. Гупан, ін.

Отже, історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що тема дисертації ще не знайшла належного висвітлення. Наявні праці носять здебільшого загальний характер або відтворюють лише окремі грані проблеми. Потребують висвітлення такі питання як: співпраця академічної науки, вищих навчальних закладів, педагогічної спільноти з громадськими інституціями щодо вдосконалення шкільної історичної освіти; запозичення у цій справі європейського досвіду; розробка нормативно-правової бази означеного процесу місцевими органами державної влади, ін.

У підрозділі 1.2. *«Джерельна база»* охарактеризовано джерела, використані для написання дисертації. Її основою стали матеріали центральних та обласних державних архівів України. З-поміж центральних архівів такими установами є Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Щодо обласних архівів, то опрацьовано документи державних архівів Волинської, Львівської та Рівненської областей.

Із збірок ЦДАВО України використано матеріали фонду 166 (Міністерство освіти України). Тут містяться протоколи засідань колегії міністерства, накази, програми, доповідні записки, інструкції, листи, повідомлення – документи, що дали змогу дослідити організаційні засади становлення у 1990-х рр. системи освіти, в тому числі шкільної історичної, основні напрями й аспекти оновлення її змісту та викладання. У фонді 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України) ЦДАГО України опрацьовано листи та звернення громадськості стосовно переосмислення історичного минулого України, необхідності відображення його нового бачення в освітньому процесі.

Щодо обласних архівів, то найширший масив документів було почерпнуто з Державного архіву Волинської області. Тут опрацьовано фонди органів управління освітою – фонд Р-59 (Управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації), фонд Р-25 (Відділ освіти Луцької міської ради), фонди Р-296, Р-1283, Р-1285, Р-1550, Р-1573, Р-2551 (відділи освіти низки міських рад та районних державних адміністрацій області). Для написання дисертації залучено матеріали фонду Р-2 (Управління освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації) Державного архіву Рівненської області та фонду 3207 (Львівська

обласна рада) Державного архіву Львівської області. Використано також матеріали поточних архівів управлінь освіти і науки Волинської та Рівненської обласних державних адміністрацій, відділу освіти Луцької районної державної адміністрації. Вони містять протоколи засідань колегій управлінь та відділів освіти, нарад директорів шкіл, секційних засідань вчителів суспільствознавчих дисциплін шкіл Луцького району, накази, доповідні записки, листування і т. д. Ці джерела дали змогу висвітлити різні аспекти роботи державних органів, представників педагогічної спільноти, громадськості щодо оптимізації змісту й викладання курсів історії у школі, її сприйняття вчителями, батьками та учнями.

Важливу групу джерел складають публікації документів і матеріалів, зокрема, законодавчі акти вищих органів державної влади України, збірники нормативно-правових документів, що стосуються питань освіти, інформаційно-аналітичні матеріали про діяльність Міністерства освіти і науки (МОН) України, його інформаційні збірники, ін. До джерельної бази увійшли навчальні програми, підручники й посібники з історії України та всесвітньої історії, що з'явилися у 1991–2009 рр. Вагому інформацію почерпнуто з періодики («Урядовий кур'єр», «Освіта України», «Освіта», «Педагогічна газета», «Дзеркало тижня», «Історія в школах України», «Історія в школі», «Історія України», «Історія та правознавство»). Складником джерельної бази стали електронні (інформаційні) ресурси мережі Internet.

У **підрозділі 1.3. «Методологія»** охарактеризовано методологічні засади та методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертації стали принципи історизму, об'єктивності пізнання, системності і комплексності, цілісності і всебічності. Завдання роботи виконувалися шляхом поєднання загальних філософських, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження. Серед загальних філософських методів провідне місце посів діалектичний метод. Використано також логічний метод з притаманним йому аналізом і синтезом. З-поміж загальнонаукових використано методи індукції та дедукції, періодизації, систематизації та узагальнення. До міждисциплінарних методів, застосованих у дослідженні, належать операційно-прикладні: метод аналізу ситуації (порівняльний, вивчення документів) та метод аналізу змісту (контент-аналіз), структурно-системний, кількісно-статистичний, ін. Для розв'язання дослідницьких завдань залучено й спеціальні історичні методи – проблемно-хронологічний, періодизації, порівняльно-історичний, ін. У ряді випадків збір інформації про предмет дослідження, що не завжди знаходила відбиття у джерелах, здійснювався за допомогою методів емпіричних досліджень: спостереження, бесіди, анкетування, експертного опитування. Зокрема, анкетування проводилося за допомогою анкет, розроблених автором дисертації та науково-дослідною лабораторією соціологічних досліджень та розвитку освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти. Написання дисертації базувалося також на використанні відповідного категоріального-понятійного інструментарію.

У другому розділі «Формування змісту та законодавчих основ викладання історії» охарактеризовано процес переосмислення в Україні на початках незалежності історичного минулого та складання правових засад шкільної історичної освіти.

У підрозділі 2.1. «Причини, сутність, способи, результати переосмислення історичного процесу» висвітлено фактори, які наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. викликали кардинальні зміни у суспільно-політичному та культурному житті українського суспільства, спричинили суттєві зрушення у його свідомості, зумовили потребу у переоцінці подій національної та світової історії. Ними стали закономірна криза комуністичної системи та її ідеології, крах комуністичних тоталітарних режимів у Європі, розвал Радянського Союзу. В умовах лібералізації та демократизації суспільних відносин, усвідомлення себе як громадянина незалежної Української держави та повноцінного члена суспільства українці висловлювалися за повернення до історичної правди, оприлюднення раніше заборонених сторінок минулого. Помітна роль у цій діяльності належала товариству «Меморіал» імені Василя Стуса, Товариству української мови імені Тараса Шевченка, Народному Рухові України, іншим громадським та громадсько-політичним організаціям.

Об'єктивне висвітлення подій Національної революції 1917–1921 рр., голодоморів ХХ ст. в Україні, Другої світової війни, інших заборонених для дослідження або фальсифікованих за комуністичної доби тем української історії відбувалося шляхом залучення раніше закритих для широкого вжитку джерел, вироблення нових підходів до оцінки історичного процесу, ін. Все це сприяло різкому зростанню авторитету вітчизняної історичної науки і водночас ставило перед нею (особливо після проголошення незалежності України) відповідальні завдання повноцінного переосмислення національної історії, насамперед історії української державності. Сприятливі умови для цього, а, отже, й для оновлення історичної освіти, склалися внаслідок суттєвих змін у свідомості українського соціуму, здійснення незалежною Україною відповідної державної політики, введення до наукового обігу невідомих документальних джерел та накопичення масиву історичних фактів, відмови вітчизняних істориків від ідеологічних парадигм марксистської історіографії та їх методологічної переорієнтації, впливу діяльності Ради Європи щодо формування єдиного європейського історичного та культурного простору, ін.

Наукові напрацювання 1991–2009 рр. Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, Інституту археології, Інституту українознавства імені І. Крип'якевича, інших академічних установ дали змогу досягти принципово вищого рівня концептуального осмислення минулого України та світу. З огляду на це по-новому почали розглядатись вузлові

теми у шкільних курсах історії України та всесвітньої історії. Завдяки поєднанню теорії і практики науковці та вчителі дійшли до спільної думки щодо наступних пріоритетів у змісті шкільної історичної освіти: визначення рівнів узагальнень вітчизняної історії; здійснення антропологізації історичного минулого; збалансований виклад політичного, соціального, економічного та духовного складників історичного процесу; представлення у вітчизняній історії поліетнічних і багатокультурних процесів; виважене висвітлення історичних подій і фактів з історії сусідніх країн та народів.

У **підрозділі 2.2.** *«Творення нормативно-правової бази шкільних курсів історії»* виокремлено й охарактеризовано законодавчі акти, інші правові документи, які регулювали організаційні, освітні та виховні засади функціонування шкільної історичної освіти в Україні впродовж 1991–2009 рр. Встановлено, що державна політика у цій галузі ґрунтувалася на положеннях Конституції, законодавчих актах (законах Верховної Ради, указах та розпорядженнях глави держави, постановах Кабінету Міністрів України), стратегічних документах розвитку освіти (державних стандартах базової і повної загальної середньої освіти, концепціях тощо), наказах, розпорядженнях, навчальних програмах, рекомендаційних матеріалах Міністерства освіти і науки України, наказах та розпорядженнях регіональних органів виконавчої влади, виданих у межах їх компетенції, міжнародних та міждержавних договорах. Такими документами були, зокрема, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепція середньої загальноосвітньої школи України», ін. Помітний вплив на оновлення змісту шкільної історії, формування історичної пам'яті учнівської молоді мали укази та розпорядження президентів України Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка стосовно відзначення знаменних подій та вшанування імен визначних осіб з історії України. Ці документи (проаналізовано й залучено до дисертації 50 таких нормативно-правових актів) стали важливим інструментарієм у справі конструювання в Україні політики історичної пам'яті.

Впродовж 1991–2009 рр. науковці намагалися сформулювати мету і завдання шкільної історичної освіти у вигляді відповідної концепції. Першу спробу створити таку концепцію здійснили у 1993 р. викладачі кафедри методики викладання історії та суспільствознавчих дисциплін Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова С. Черненко, С. Осмоловський, О. Малій та І. Коляда. Проте запропонована концепція не була реалізована і залишилась на рівні робочого проекту. Протягом 2000–2001 рр. було створено дев'ять проектів концепцій шкільної історичної освіти. Частина їх положень реалізували згодом у навчальних програмах з історії. У 2009 р. з'явився новий проект «Концепції викладання історії України в школі», підготований О. Удодом та Н. Яковенко. Однак, документ також не був введений у дію.

Важливим складником нормативно-правової бази шкільних курсів історії, яким керувалися педагоги, були інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін у поточних навчальних роках, видані МОН України. В них вказувались: програми, за якими буде здійснюватись викладання історії; особливості викладання історії України і всесвітньої історії; кількість годин, що виділялася на навчальну дисципліну; критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, ін.

У третьому розділі **«Наукове та навчально-методичне забезпечення викладання історії в школі. Реакція суспільства»** охарактеризовано етапи створення та зміст навчальних програм, підручників й посібників з історії, висвітлено ставлення громадськості до нових підходів щодо викладання історії у школі.

У підрозділі **3.1. «Оновлення змісту навчальних програм та його відображення у підручниках й посібниках»** розглянуто внесок працівників МОН України, науковців Інституту історії України, науковців-істориків вищих навчальних закладів, вчителів-методистів шкіл у розробку шкільних навчальних програм з історії України та всесвітньої історії, написання відповідних підручників й посібників.

Спираючись на аналіз навчальних програм з історії для шкіл України, встановлено чотири періоди їх створення та використання у навчальній діяльності: 1) 1989–1992 рр.; 2) 1992–1996 рр.; 3) 1996–2005 рр.; 4) 2005–2009 рр. Їх зміст, структура та розподіл кількості навчальних годин за роками навчання і темами постійно змінювалися. Побудова змісту навчальних програм здійснювалася за принципами гуманізації та поєднання формаційного, цивілізаційного і культурологічного підходів. З огляду на це шкільні програми віддзеркалювали найновіші досягнення в історичній науці. З іншого боку, програми слугували джерелом вивчення змін в історичній науці у найбільш сконцентрованому вигляді. У навчальних програмах зберігався лінійний підхід до викладу змісту навчального матеріалу.

Одночасно із складанням навчальних програм почали з'являтися нові підручники та посібники для середньої школи. Основними факторами, які це спричинили, стали: запровадження на початку 1990-х рр. двох самостійних курсів історії України та всесвітньої історії, що потребували нового змістового наповнення; розробка концепцій безперервної історичної освіти та державних стандартів середньої освіти в галузі історії; затвердження нових навчальних програм, ін.

У створенні шкільних підручників та посібників з історії як вагомого чинника політики держави щодо оновлення змісту шкільної історичної освіти можна виокремити чотири періоди: 1) 1991–1995 рр.; 2) 1996–2000 рр.;

3) 2001–2005 рр.; 4) 2006–2009 рр. Кожен з періодів мав свої особливості. Перший відзначався значними труднощами, зокрема, складністю розробки нових стандартів навчальної літератури, її високою собівартістю. Період 1996–2000 рр. – це час формування змісту курсів історії України та всесвітньої історії за новими схемами: у подачі історичного матеріалу здійснювався перехід від формаційного до цивілізаційного підходу. Значно зросла (до 40) кількість підручників та посібників з історії, рекомендованих МОН України. Підручникам періоду 2001–2005 рр. властиві більш логічна структура, достатньо розгалужений методичний апарат, більш об'ємна ілюстративна база, зорієнтованість на продуктивну діяльність учнів як під керівництвом учителя, так і самостійно. Основним змістовим стрижнем підручників та посібників з історії України є ідея державотворення. Етап 2006–2009 рр. особливий тим, що поряд з існуючими підручниками й посібниками видавались нові; кількість навчальної літератури з року в рік зростала. Так, у 2008/2009 навчальному році МОН України рекомендувало для використання у школі з курсу історії України 18 підручників, 31 додатковий підручник та навчальний посібник, 21 методичний посібник для вчителів та учнів; з курсу всесвітньої історії – 20 підручників, 14 додаткових підручників та навчальних посібників, 16 методичних посібників для вчителів та учнів.

У **підрозділі 3.2. «Сприйняття громадськістю нових підходів до викладання історії»** представлено бачення науковцями, письменниками, журналістами, педагогами, батьками та учнями історії як шкільної навчальної дисципліни, процесу її оновлення. Зазначено, що представники творчої інтелігенції виступали активними прихильниками переосмислення історичного минулого, вивчення національної історії в школі. Свої погляди на освітянські проблеми вони викладали на сторінках таких періодичних видань, як «Освіта», «Педагогічна газета», «Дзеркало тижня», «Історія в школах України», «Історія України», «Історія та правознавство». Предметом обговорення і критики представників громадськості були питання дотримання об'єктивності при викладанні історії, оновлення змісту її курсів, створення та належного забезпечення шкіл підручниками й посібниками, впровадження у навчальний процес нових педагогічних технологій, ін.

Використовуючи результати соціологічних досліджень 2000 р. та 2006 р., з'ясовано, що громадян України цікавили окремі історичні постаті та ключові події української історії. Однак, при цьому їх погляди виявилися вкрай суперечливими. У 2009 р. автор дисертації провів опитування серед учнів 8–11 класів та їх батьків (250 учнів, 185 батьків, всього 435 респондентів) у 15-х загальноосвітніх навчальних закладах Луцького району Волинської області стосовно ролі шкільних курсів історії, зокрема, історії України в системі шкільних предметів. Було з'ясовано, що для переважної більшості опитаних учнів (74 %) та батьків (79 %) історія України є в числі основних предметів в школі. Впродовж

2009/2010 навчального року вивчалася громадська думка вчителів історії щодо впливу державної політики на шкільну історичну освіту. Респондентами (503 особи) були вчителі історії, які проходили підвищення кваліфікації на базі Вінницького, Волинського, Запорізького, Львівського, Одеського та Рівненського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Результати опитувань показали, що вчителі загалом позитивно сприйняли зміни 1991–2009 рр., що стосувалися історії як навчальної дисципліни в школі. При цьому вони вказали на найбільш значимі для них особисто наслідки державної політики в галузі шкільної історичної освіти.

У **висновках** подано підсумки проведеного дослідження, викладено основні результати, що виносяться на захист:

- на підставі аналізу наукових публікацій констатовано відсутність в історіографії спеціального узагальнюючого дослідження з теми. З’ясовано, що наявні джерела є достатньо представницькими для її наукового вивчення; значний пласт джерел введено до наукового вжитку вперше. Особливістю методології дисертації є розгляд політики України у галузі шкільної історичної освіти протягом 1991–2009 рр. як міждисциплінарної проблеми. У зв’язку з цим використовувалися відповідні методи дослідження та категоріально-понятійний інструментарій;

- показано, що політика України стосовно шкільної історичної освіти в період, який взятий для дослідження, стала наслідком проголошення й утвердження незалежної Української держави, потужного процесу переосмислення історичного минулого, початок якого припав на межу 1980-х – 1990-х рр. Його результатами стало небувале зацікавлення українського суспільства національною історією, нагальна потреба державних органів, наукових та освітніх установ оновити шкільну історичну освіту;

- підкреслено, що факторами, які сприяли реалізації цієї політики, стали введення до наукового обігу невідомих документальних джерел та накопичення масиву історичних фактів, відмова вітчизняних істориків від ідеологічних парадигм марксистської історіографії та їх методологічна переорієнтація, вплив діяльності Ради Європи щодо формування єдиного європейського історичного та культурного простору, ін.;

- встановлено, що дієвим засобом реформування освітньої галузі загалом та шкільної історичної освіти зокрема стала наявність міцної законодавчої бази. Її склали Конституція України, закони України, укази й розпорядження Президентів України, нормативно-правові документи з питань освіти, розпорядження Міністерства освіти і науки України, місцевих органів державної влади, міжнародні та міждержавні угоди, договори тощо. Окреме місце тут належить указам та розпорядженням Президентів України Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка щодо знаменних та пам’ятних подій в історії України, її історико-

культурної спадщини, які стали дієвим засобом формування історичної пам'яті в учнівської молоді;

– зазначено, що важливим напрямом діяльності державних органів, наукових, освітніх установ стосовно реалізації політики України у галузі шкільної історичної освіти стала їх робота щодо оновлення змісту шкільних навчальних програм з історії та його відображення у шкільних підручниках і посібниках. Аналіз навчальних програм з історії дав змогу виділити чотири періоди їх створення та використання: 1989–1992 рр., 1992–1996 рр., 1996–2005 рр. та 2005–2009 рр. Зміст, структура цих документів, розподіл кількості навчальних годин за роками навчання і темами постійно змінювалися;

– з'ясовано, що процес створення та видання підручників і посібників з історії відбувався впродовж чотирьох етапів: 1991–1995 рр., 1996–2000 рр., 2001–2005 рр., 2006–2009 рр. Кожен із означених етапів мав свої особливості. Найчіткіше поділ на такі етапи простежується на прикладі навчальної літератури з історії України. Натомість набагато складніше виокремити відповідні етапи на прикладі навчальної літератури із всесвітньої історії, позаяк процес її написання й виходу у світ відбувався впродовж перших десяти років незалежності України досить повільно;

– відзначено, що активну роль в оптимізації змісту та викладання курсів історії у загальноосвітній школі відіграли такі представники академічної науки й педагогічної спільноти як Н. Яковенко, І. Гирич, Я. Грицак, Л. Зашкільняк, О. Удод, О. Карліна, О. Пометун, К. Баханов, І. Коляда, В. Мисан, ін. Завдяки проведеній ними роботі було розроблено концепції подачі у школі нового бачення історії, підготовлено навчальні посібники, висловлено пропозиції щодо вдосконалення шкільної історичної освіти;

– доведено, що українська громадськість залишалася небайдужою до нових підходів стосовно змісту і подачі у школі історії України та всесвітньої історії. Питання, пов'язані зі шкільною історичною освітою, турбували науковців, учителів, інших представників інтелігенції, широке коло громадських організацій. Всі вони були єдині в тому, що історія є важливим складником системи шкільної освіти України. Це підтвердили результати опитувань учнів та їх батьків у Волинській області, вчителів ряду областей України. Водночас у середовищі українського соціуму спостерігалось суперечливе ставлення до окремих подій та історичних особистостей;

– визначено, що політиці України 1991–2009 рр. у галузі шкільної історичної освіти були властиві помітні досягнення та невирішені проблеми. До перших слід віднести: процес оновлення змісту та викладання історії в школі; залучення до цієї справи державних та громадських інституцій; появу підручників і посібників нового покоління; можливість здійснювати об'єктивне висвітлення подій національної та всесвітньої історії і т. д. До нереалізованих завдань належали:

не завжди динамічний характер трансформаційних процесів; проблеми з реалізацією концепцій розвитку шкільної історичної освіти; недоліки окремих шкільних підручників з історії (невідповідність змісту навчальним програмам, домінування політичної та військової історії, спрямованість змісту на механічне засвоєння учнями матеріалу, присутність пропагандистської політичної риторики у деяких текстах, ін.).

Дослідження політики України щодо шкільної історичної освіти впродовж 1991–2009 рр. дає підстави сформулювати рекомендації для підвищення ефективності сучасної діяльності державних органів, наукових, освітніх установ, громадських організацій у цій галузі. Вона вимагає насамперед доопрацювання та прийняття нової Концепції шкільної історичної освіти з чітко визначеною метою та завданнями, спрямованими на реалізацію потреб незалежної України та української нації. Запровадження за її допомогою 12-річного терміну здобуття в Україні середньої освіти дозволить збалансувати навчальні програми з історії і розвантажити учнів. При цьому мають кардинально змінитися структура шкільної історичної освіти, форма організації навчального процесу (класно-урочна система) та його зміст. Обов'язковим вважаємо залучення до реформування шкільної історичної освіти громадських організацій та громадськості загалом. Це дасть можливість уникнути надмірної політизації й підвищити відповідальність громадян за виховання учнівської молоді як майбутнього держави.

Необхідним є надання учителям історії більшої самостійності у виборі та побудові змісту навчання. Проведення такої діяльності можливе за умови вибору або створення ними власних варіантів програм при збереженні рекомендацій для навчальних предметів. Останні слугуватимуть учителям у якості підґрунтя при розробці конкретної шкільної програми навчання. З метою покращення якісного наповнення шкільних підручників з історії потрібно посилити вимогливість до процедури проведення Всеукраїнського конкурсу щодо оцінки їх текстів. Слід також впроваджувати концепцію «відкритої історії», яка передусім пропагує толерантне ставлення до історії та культури сусідніх держав й народів. Такий підхід позитивно вплине на формування світогляду учнівської молоді. В ході анкетувань учителі історії загальноосвітніх шкіл різних регіонів України висловилися за вирішення у перспективі низки проблемних питань галузі. Це створення умов та можливостей для висловлення різних думок щодо подій, фактів, явищ історичного процесу; подальше удосконалення структури та змістового наповнення шкільних підручників з історії України та всесвітньої історії; збільшення кількості годин на вивчення історії; покращення матеріальної бази її викладання; усунення політичного впливу на цей процес, ін. У справі реформування шкільної історичної освіти корисним буде також запозичення кращого зарубіжного досвіду як результату розширення й активізації Україною міжнародного освітнього співробітництва.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Томаченко О. В. Трансформаційні процеси у шкільній історичній освіті України / О. В. Томаченко // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 4. – С. 112–115.
2. Томаченко О. В. Краєзнавство в системі шкільної історичної освіти / О. В. Томаченко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет : зб. наук. пр. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 20. – С. 265–268.
3. Томаченко О. В. Переосмислення історичних процесів у шкільній освіті України 1990-х років – на початку ХХІ століття: теоретичні засади, генезис, зміст / О. В. Томаченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки. – 2010. – № 22. – С. 130–136.
4. Томаченко О. В. Шкільний музей у системі шкільної історичної освіти / О. В. Томаченко // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : [б. в.], 2010. – Вип. 3. – С. 158–162.
5. Томаченко О. В. Державна освітня політика як вагомий чинник формування історичної пам'яті українських учнів (1991–2009 рр.) / О. В. Томаченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Історичні науки. – 2011. – № 23. – С. 104–111.
6. Томаченко О. В. Українські шкільні підручники 1990–2009 рр. з історії : здобутки і проблеми написання / О. В. Томаченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С. 134–139.
7. Томаченко О. В. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.) / О. В. Томаченко // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. – Вип. 3.33. Історичні науки. – Миколаїв : МДУ, 2012. – С. 192–200.
8. Томаченко А. В. Европейский опыт развития школьного исторического образования и его применение в Украине / А. В. Томаченко // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы : Навуковы часопіс. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – Гродна, 2013. – № 3 (162). – С. 38–46.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

9. Томаченко О. В. Нормативно-правові засади реформування шкільної історичної освіти в Україні (1991–2009 рр.) / О. В. Томаченко // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. аспір. і студ. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки (м. Луцьк, 12–13 трав. 2010 р.). У 2-х т. Т. 1. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 42–44.

10. Томаченко О. В. Релігійні аспекти шкільної освіти України / О. В. Томаченко // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. У 2-х кн. Кн. 2. – Львів : Логос, 2010. – С. 195–200.

11. Томаченко О. В. Історія повсякденності як складова шкільного курсу історії / О. В. Томаченко // Сучасні напрямки викладання гуманітарних дисциплін в середніх та вищих навчальних закладах: мова, література, історія : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Горлівка, 14–15 квіт. 2011 р.). У 2-х ч. Ч. 1. – Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2011. – С. 230–234.

12. Томаченко О. В. Правові засади щодо шкільної історичної освіти / О. В. Томаченко // Управління в освіті : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14–16 квіт. 2011 р.). – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – С. 316–317.

13. Томаченко О. В. Трансформація шкільних програм з історії / О. В. Томаченко // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і аспір. (м. Луцьк, 10–11 трав. 2011 р.) : у 3-х т. Т. 1. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 114–115.

14. Томаченко О. В. Сучасні виклики і проблеми співвідношення шкільної історії та краєзнавства / О. В. Томаченко // Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукр. наук. іст-краєзн. конф., присвяч. 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича (м. Івано-Франківськ, 6–7 жовт. 2011 р.). – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 48–57.

15. Томаченко О. В. Сутність освітньої політики України щодо шкільної історії / О. В. Томаченко // Актуальні проблеми сучасної науки : зб. тез доп. : матеріали Восьмої наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 24–26 жовт. 2011 р.). У 2-х ч. Ч. 2. – К. : [б. в.], 2011. – С. 29–31.

16. Томаченко О. В. 1991 рік / О. В. Томаченко // Літопис за 20 років незалежності очима істориків / [упоряд. О. В. Томаченко, М. С. Лапків]. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – С. 15–17.

17. Томаченко О. В. Нормативно-правові акти, що вплинули на оновлення змісту шкільної історії (1990–2010 рр.) / О. В. Томаченко // Соціально-гуманітарні дисципліни у творчому ВНЗ : проблеми міждисциплінарних зв'язків у сучасному науковому дискурсі : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 16–17 лют. 2012 р.). – Луганськ : Вид-во ЛДІКМ, 2012. – С. 276–279.

18. Томаченко О. В. Європейські орієнтири шкільної історичної освіти / О. В. Томаченко // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і аспір. (м. Луцьк, 14–15 трав. 2013 р.). У 2-х т. Т. 2. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 38–39.

19. Томаченко О. Трансформація змісту шкільного курсу новітньої історії України / О. Томаченко // Соціально-економічні та правові аспекти трансформації

українського суспільства : матеріали XVII Всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспір. і молодих вчених (м. Донецьк, 26–27 квіт. 2013 р.). – Донецьк : ДонУЕН, 2013. – С. 165–167.

20. Томаченко О. В. Погляд на шкільну історичну освіту України через призму європейського досвіду / О. В. Томаченко // Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія та сучасність : зб. наук. пр. до 100-річчя МНУ ім. В. О. Сухомлинського : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студ. (м. Миколаїв, 7 квіт. 2014 р.) / під заг. ред. Н. М. Буглай. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. – С. 280–283.

21. Томаченко О. В. Взаємозв'язок шкільної історії з краєзнавством / О. В. Томаченко, Т. С. Томаченко // I Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового : наук. зб. / [упоряд. А. Силук]. – Луцьк : [б. в.], 2014. – С. 166–170.

АНОТАЦІЯ

Томаченко О. В. Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991–2009 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України, Луцьк, 2015.

У дисертації проведено комплексне дослідження діяльності державних органів, наукових, освітніх установ, педагогічної спільноти щодо оптимізації змісту та викладання курсів історії у загальноосвітній школі. Розглянуто причини, сутність, способи, результати переосмислення історичного процесу, роль у цій справі академічної науки. Проаналізовано нормативно-правову базу викладання у школі нового бачення історії. З'ясовано етапи створення нових навчальних програм, шкільних підручників та посібників, охарактеризовано зміни у їх змістовому наповненні. Висвітлено сприйняття громадськістю нових підходів до викладання історії. Подано практичні рекомендації стосовно використання набутого досвіду у сучасній освітній політиці.

Ключові слова: політика, нове бачення історії, законодавство, державні органи, шкільна історична освіта, навчальна програма, підручники та посібники, громадськість.

АННОТАЦИЯ

Томаченко А. В. Политика Украины в сфере школьного исторического образования (1991–2009 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Восточноєвропейский национальный университет имени Леси Украинки МОН Украины, Луцк, 2015.

В диссертации проведено комплексное исследование деятельности государственных органов, научных, образовательных учреждений, педагогической общественности относительно оптимизации содержания и преподавания курсов истории в общеобразовательной школе. Рассмотрены причины, сущность, способы, результаты переосмысления исторического процесса, роль в этом деле академической науки. Проанализирована нормативно-правовая база преподавания в школе нового видения истории. Выяснены этапы создания новых учебных программ, школьных учебников и учебных пособий, охарактеризованы изменения в их содержании. Освещено восприятие общественностью новых подходов к преподаванию истории. Поданы практические рекомендации относительно использования приобретенного опыта в современной образовательной политике.

Ключевые слова: политика, новое видение истории, законодательство, государственные органы, школьное историческое образование, учебная программа, учебники и учебные пособия, общественность.

ANNOTATION

Tomachenko O. V. Ukrainian Politics as a Factor in Historical School Education (1991–2009). – Manuscript.

A dissertation on a scientific degree of the candidate of historical sciences, specialization 07.00.01 – history of Ukraine. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2015.

In this dissertation we have conducted a detailed research on the activity of the state authorities, scientific educational establishments and pedagogical association during the first two decades of Ukrainian independence, concerning the optimization of the content and teaching the course of history at the secondary school. We have analyzed the reasons, matter, methods and the results of the re-interpretation of the historical process. We have come to the conclusion that the latter was influenced by the collapse of totalitarianism in the USSR and by the crisis of the communist ideology. Re-interpretation was accompanied by the activity of civil organizations as to the overestimation of the events in the history of Ukraine, as well as by the divulgation of some of the results of scholar researches on the previously banned topics and, as a result, by the changes in the mindsets of the majority of Ukrainians. Such transformations led to the adoption of the relative legislative documents by the state authorities, as well as to the introduction of the valid course of the History of Ukraine in the school curricula etc. We have also emphasized the importance of the collaboration of academic scholars with the representatives of Higher Educational Institutes and Ukrainian school teachers, and the importance of the adoption of European experience.

On the basis of archival sources and scientific literature, we have analyzed the regulatory and legal support of teaching new historical views at school. The significant role in this process has been played by the Constitution of Ukraine, the acts issued by

the Verkhovna Rada of Ukraine, the declarations of the Presidents that concerned the historical past of the Ukrainian nation, the educational policy, the regulatory legal acts by the Cabinet of Ministers of Ukraine and other Ukrainian authorities as well as international law-making instruments (agreements, treaties, conventions, protocols, programs, resolutions, instructions etc.). In the above-mentioned documents the main trends were outlined, according to which the Ukrainian education as well as the Ukrainian historical school education were developed.

We have found out and characterized the stages of updating new school curricula, textbooks and manuals of history during 1991–2009. The analysis of school curricula of history gave an opportunity to distinguish four periods of their updating: 1989–1992, 1992–1996, 1996–2005 and 2005–2009. We have defined that the content of school curricula, its structure and distribution of educational hours was constantly changing and improving. The corresponding content of school course of history was realized in textbooks and manuals, which are the main sources of knowledge and organization of pupils' independent work. The process of their creation and publication took place during four periods: 1991–1995, 1996–2000, 2000–2005 and 2006–2009. Each period had its peculiarities, achievements and defects. Sometimes during the investigated period Ukrainian textbooks of history were modernized and improved from the conceptual point of view. The textbooks which we have analyzed in the dissertation have accent on the integration of Ukrainian history to the events of the European past and present time. These textbooks combine regional history, the domestic and world history. Their authors tried to create textbooks which would have modern functions – educational, developing and research.

We have reflected the attitude of teachers, pupils, parents and other layers of Ukrainian society to the history as an educational subject in the secondary school. They consider that history is an important constituent of Ukrainian educational system. At the same time, we have observed that there was an ambiguous attitude towards new vision of history in the Ukrainian society. It was stated that history education at Ukrainian schools gained political and public nature. We have provided the practical recommendations for the application of the experience gained in the period of 1991–2009 concerning the creation and realization of the development strategies of school historical education in modern educational process by the state authorities, scientific and educational institutions.

Key words: politics, new vision of history, legislation, state authorities, history education at school, curriculum, textbooks and manuals, public.

Формат $60 \times 84^{1/16}$. Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк. Наклад 100 прим.
Друк –